

ПРИМІТКИ ДО ТЕКСТУ¹

Твір, відомий нам нині під назвою *Монадологія*, Ляйбніц написав французькою мовою, найімовірніше – у серпні-грудні 1714 року. Французький оригінал вперше вийшов друком лише 1840 року заходами Йогана Едуарда Ермана.

В ГанOVERському архіві зберігаються три варіанти тексту:

1. Чернетковий рукопис Ляйбніца;

2. Дві копії (що їх називають, згідно з Емілем Бутру, «копіями А і В»), написані рукою копіювальника і перевірені Ляйбніцем.

Третя копія знаходиться у національній бібліотеці Відня. Її заголовок: *Принципи філософії, за паном Ляйбніцем* (*Les principes de la philosophie, par Monsieur Leibniz*). Цей текст, переписаний людиною, що не належала до Ляйбніцевого кола, самим філософом не перевірявся. Нині прийнято вважати, що виготовлення цієї копії було організоване Гайнрихом Келером, що підтримував знайомство з Ляйбніцем, коли останній перебував у Відні, з авторської чернетки у той самий час, коли йшла робота над копією А, і цей час припадає, ймовірно, на останні тижні серпня – початок вересня 1714 р., тобто на період, що безпосередньо передувало від'їздові Ляйбніца з Відня [див. Boehm, 1957: р. 250–251; Fichant, 2004: р. 144].

Вперше текст *Монадології* було оприлюднено у німецькому перекладі Гайнриха Келера, учня Християна Вольфа (*Lehrsätze über die Monadologie*, Єна, 1720 рік). Це не лише перший переклад, але й перше видання Ляйбніцевого творіння. *Монадологією* цей текст назвав саме Келер (ані оригінал, ані обидві ганOVERські копії не мають заголовків, а заголовок третьої копії не належить Ляйбніцу). Пізніше, у Ляйпцизі (1721 рік), з'явився латинський переклад Міхеля Готліба Ганша, надрукований у часописі *Acta Eruditorum* під заголовком *Principia Philosophiae, autore G.G. Leibnitio*. Обидва зазначені переклади базуються на Віденській копії, що не відображає останньої версії тексту. Французький оригінал першим оприлюднив Ерман 1839 року.

У 1881 році Еміль Бутру видав *Монадологію* на основі двох згаданих вище ганOVERських копій. Копія А, виготовлена і відредагована у Відні, є проміжною ланкою між чернеткою Ляйбніца та другою копією, що постає як останній варіант авторського редагування (копія В); копія А містить велику кількість посилань на *Теодицею*, відсутніх у копії В, відредагованій автором, на думку Бутру, вже у ганOVERі. Це свідчить принаймні, що Ляйбніц, перебуваючи у Відні, популяризував і роз'яснював метафізичні положення, висунуті у *Теодицеї*. Саме тому копія А містить численні посилання на *Теодицею*; при цьому слід визнати, що подібність деяких зіставлених уривків не завжди очевидна. Копія В мала удосконалити текст та надати йому остаточного вигляду.

Ерман вважав, що *Монадологія* є вступом до зрілої метафізики Ляйбніца, стислим оглядом головних ідей останньої. Згідно з його ж думкою, це коротке резюме концепції філософа було написано на прохання князя Ежена Савойського – видатного австрійського полководця французького походження – роз'яснити розлогіше і точніше філософські думки, висловлені у *Теодицеї*. Ерман посилається на лист Ляйбніца до Ремона від 26 серпня 1714 року. Але згадана там «маленька дискурсія» (*un petit discours*) [Leibniz, 1978c: S. 624], підготована для полководця, є, певна річ, не *Монадологією*, а іншим твором, відомим як *Принципи природи і*

¹ Примітки складено Павлом Бартусяком і Олегом Хомою. Авторами частково використані коментарі до «Монадології», запропоновані Мішелем Фішаном [Fichant, 2004].

благодаті, засновані на рації [див. Бартусяк, Хома, 2008: с. 48]. Втім, традиція пов'язувати виникнення *Монадології* з проханням Ежена Савойського усталилася досить рано і досить міцно. Ми стикаємося з нею вже у творах, близьких до часу перших публікацій цього тексту, наприклад, у *Історії Ляйбніцевої філософії* Карла Гюнтера Людовічі [див. Ludovici, 1737: S. 217–219], який вважав, що Ляйбніц усі головні положення своєї метафізики виклав у *Монадології* на прохання саме Ежена Савойського. Насправді ж немає жодного факту, який міг би підтвердити цю версію появи *Монадології*.

Свого часу Герхард висловив підтримане згодом Робіне припущення про те, що *Монадологію* було написано на прохання осіб з оточення герцога Орлеанського (Угоні, Ремон, Фрог'є). Втім, на користь цього припущення бракує переконливих аргументів, оскільки у листуванні Ляйбніца з Ремоном йдеться про *Принципи природи й благодаті...*, але й словом не згадана саме *Монадологія*. Непрямими доказами цієї точки зору є хіба що аналіз паперу рукописів: оригінали обох творів написані на папері з одного стосу, а копія В *Принципів...* – на тому ж папері, що й копія А *Монадології*, про що свідчать однакові водяні знаки. Оскільки копія В *Монадології* написана на зовсім іншому папері, Робіне припустив, що її було створено вже у Гановері. Втім, папір – лише непрямий доказ, оскільки не доводить доконечної тотожності часу й місця написання обох творів, як і того, що стало приводом для написання кожного з них. Якщо викладені факти кажуть хоча б щось про час написання *Монадології*, то вони зовсім не вказують на причину її виникнення. Ґрунтовну критику позиції Робіне див. у [Bohem, 1957: p. 236–240].

Ми схиляємось до пояснення, запропонованого Мішелем Фішаном: найімовірніше, *Монадологію* було завершено вже після повернення Ляйбніца з Відня до Гановера. Німецький філософ прагнув таким чином уточнити для самого себе власну концепцію, викладену у *Принципах природи і благодаті...* дещо «екзотерично» [Fichant, 2004: p. 12–13]. Найімовірніше, *Монадологія*, на відміну від *Принципів природи і благодаті...*, не була відповіддю на чиєсь прохання «зробити Роз'янення щодо монад». Ляйбніц тут, мабуть, складає звіт перед самим собою, вдосконалюючи форму викладу свого вчення. Поки немає фактів, що могли би посприяти визначенню точніших термінів, ніж наведені вище. Ми можемо з великою ймовірністю датувати *Монадологію* другою половиною (можливо, періодом від серпня до грудня) 1714 року.

Перелік основних видань *Монадології*

- 1720 – Гайнрих Келер уперше публікує *Монадологію*, щоправда у німецькому перекладі [Leibniz, 1720]. Саме цей видавець запропонував назву, під якою всі нині знають цей твір Ляйбніца.
- 1721 – У *Acta eruditorum* з'являється латинська версія Міхеля Ґотліба Ганша [Principia Philosophiae, 1721].
- 1839 – Виходить друком видання Йогана Едуарда Ермана, що вважалось найдостовірнішим і найповнішим у плані текстології до видань Бутру і Герхарда. В ньому були оприлюднені мовою оригіналу як *Монадологія* [La Monadologie, 1839], так й інші тексти, що раніше не видавалися. *Монадологію* було вперше подано за авторським чернетковим рукописом, але оприлюднений текст містив численні помилки.
- 1881 – Видання Еміля Бутру [Leibnitz, 1881], що враховує як оригінал, так і обидві Гановерські копії. Йі сьогодні вважається класичним (останнє перевидання відбулось 2002 року, за

два роки до видання Фішана). Містить дослідницькі та довідкові матеріали Е. Бутру («Життя Ляйбніца», «Філософія Ляйбніца», «Про Монадологію» та «Роз'яснення»), уривки з деяких праць Ляйбніца, а також *Заувагу щодо принципів механіки у Декарта і Ляйбніца*, написану Анрі Пуанкаре. Взагалі, протягом 80-тих років XIX ст. Монадологія видавали напрочуд інтенсивно, досить згадати лише французькі видання Т. Де-

rale de libraire catholique), А. Бертрана (1886, E. Bélin).

1885 – У VI томі семитомового зібрання філософських праць Ляйбніца, підготованого Карлом Імануелем Герхардом, вийшла друком уточнена (щодо Ердманової) версія оригіналу *Монадології* [Leibniz, 1978d]. Це видання використовують і донині, втім, воно вже не є найавторитетнішим. У зазначеному томі *Монадологія* фігурує без назви, лише у змісті подано запис німецькою мовою: «Без назви, містить т.зв. Монадологію». Саме Герхард вперше чітко розрізнив *Монадологію* і *Принципи природи й благодаті, засновані на рації*, вказавши, що це різні тексти.

1954 – Видання *Монадології та Принципів природи і благодаті ...* Андре Робіне [Leibniz, 1954]. Відтворює у окремих стовпчиках текст авторської чернетки, зміни, що їх містить копія А, і повний текст копії В. Вважалось найавторитетнішим до видання М. Фішана.

2004 – Видання «Дискурсії про метафізику» і «Монадології» та деяких інших текстів, пов'язаних з ними, підготовлене Мішеlem Фішаном, авторитетним французьким ляйбніцезнавцем [Leibniz, 2004]. Текст *Монадології* подано тут згідно з копією В, що є останнім етапом авторського редагування; після кожного параграфу подаються посилання на *Теодицею*, наведені у копії А; відтворюються усі закреслені тексти і записи на берегах; наголошуються усі відмінності між ГанOVERСЬКИМИ рукописами (чернеткою і копіями А та В). Оскільки у референтному виданні повної збірки творів Ляйбніца (*Akademie-Ausgabe*), розпочатому 1923 року ще Пруською академією наук, а нині продовжуваному Німецькою академією наук, вийшло друком лише 6 томів філософської серії, що містять твори, написані з 1663 по червень 1690 рр., а також *Нові Проби про людську здатність розуміти*, то саме видання Фішана може вважатись нині останнім словом у плані достовірності й повноти тексту *Монадології*.

Перелік скорочень назв творів Ляйбніца у цих Примітках

Скорочення	Оригінальна назва, рік звершення роботи	Переклад повної назви
Дискурсія...	<i>Discours de la métaphysique</i> (1686)	Дискурсія про метафізику
Нові проби...	<i>Nouveaux Essais sur l'entendement humain</i> (1704)	Нові Проби про людську здатність розуміти
Нова система природи...	<i>Système nouveau de la nature et de la communication des substances, aussi bien que de l'union qu'il y a entre l'âme et le corps</i> (1695)	Нова система природи і спілкування субстанцій, а також союзу, наявного між душею і тілом
Принципи ...;	<i>Principes de la nature et de la grâce fondés en raison</i> (1714)	Принципи природи і благодаті, засновані на рації
Теодицея	<i>Essais de Théodicée</i> (1710)	Проба Теодицеї

До § 1

... ніщо інше, як проста субстанція..., ...входить у складені ...

Пор. з § 1 «Принципів...»: «Субстанція є дещо, здатне діяти. Вона є простою або складеною». Проста субстанція є та, яка не має частин. Складена ж...» [Ляйбніц, 2008: с. 25].

Les composés – субстантивований прикметник, у «Монадології» Ляйбніц, згідно з класичним слововжитком, ніде не говорить про «la substance composée» (див., наприклад, § 2). Ця особливість «Монадології» не врахована у російському перекладі, де le composé у тексті § 2 відтворено як «сложная субстанция» [Лейбниц, 1982а: с. 413]. Наведення неоднозначних рішень з російського перекладу ФН-вського видання Ляйбніца важливі з огляду на те, що ним і досі широко послуговуються в Україні. В українській мові, та й у російській, слова *складний* і *складений* чи *сложный* і *сложенный* постають подеколи синонімами, і це начебто виправдовує вжиток одного слова замість іншого. У французькій мові обидва слова передаються зовсім іншими відповідниками: *складний/сложный* – *difficile*, а *складений/сложенный* – *composé*. Тому дуже важливо розуміти, про яку саме «сложность» йдеться. Звісно, оптимальним розв'язком для української філософської спільноти був би власне український переклад належно-го рівня. Сподіваємось, що наш текст стане важливим кроком на цьому шляху.

Також пор. з § 10 Попередньої дискурсії до «Теодицеї».

До § 2

... бо є складені; адже складене є нічим іншим, як скупченням чи *aggregatum* простих ...

Пор. з § 1 «Принципів...», та з § 3 «Нової системи природи...».

До § 3

... є істинними Атомами Природи... Елементами речей.

Пор. з § 34 «Дискурсії про метафізику» (далі – «Дискурсії...»), та з § 3 і 11 «Нової системи природи...».

У коментарі до цього місця М. Фішан слушно зазначає, що йдеться про атоми у сенсі неподільних, але у жодному разі не фізичних частинок, оскільки Ляйбніц визнавав «матеріальні атоми» супротивними рації. Натомість він мав на увазі т.зв. «формальні атоми», аналогічні «субстанційним формам» схоластів (див. «Нова система природи...», § 3).

До § 4

... і немає жодного збагненого способу, у який проста субстанція могла би з природи загинути.

Пор. з § 9 і § 34 «Дискурсії...», § 6 «Принципів...», і § 9 «Нової системи природи...».

Пор. з § 89 «Теодицеї». Фішан вказує на зроблене у параграфі розрізнення між *indestructibilité* (незруйновність) і *immortalité* (безсмертність). Остання стосується збереження особистості, що не притаманно душам тварин. Ось чому Ляйбніц називає їх *невигубними* (*impérissables*), а не *безсмертними* (*immortelles*).

До § 5

... нема й жодного способу, у який проста субстанція могла би з природи початися ...

Пор. з § 4 «Нової системи природи...», з § 2 «Принципів...», і з § 9 «Дискурсії...».

... вона не могла би бути сформована через складання.

Пор. з §§ 3 і 11 «Нової системи природи...», де Ляйбніц застосовує рідковживаний термін *collection*, який ми передаємо як *скупченість*, опираючись на медичне значення цього французького слова. Виходить щось на кшталт *composition des choses=collection*. А якби не було *істинних субстанційних одиниць*, не було б нічого субстанційного, себто реального у *collection*. Ось чому *проста субстанція* не може формуватися через складання.

До § 6

... *припинитися тільки знищенням ...*

Пор. з § 9 «Дискурсії...» і з § 4 «Нової системи природи...»

До § 7

... *Монади не мають вікон ...*

Пор. з § 26 «Дискурсії...».

... *чуттєві види схоластів ...*

У схоластичній філософії *espèces sensibles (species sensibilis)* називали враження, отримані безпосередньо від відчуття, а також те, що його активізує, так би мовити, подразнює. Чуттєві види існують лише в самому відчутті. Пізнавальний процес за участі чуттєвих видів можна зобразити так: певний чуттєвий образ (*species impressa*) з'явившись в одному із органів чуття, згодом переноситься до сфери сили виображення, де він, як певний чуттєвий вид, стає об'єктом актуально інтелігібельним (*objectum actu intelligibile*), або, іншими словами, інтелігібельним видом (*species intelligibilis*).

До § 8

... *інакше вони не були б навіть істотами.*

У французькій мові словоформа *être* постає омонімом, який позначає водночас дієслово «бути», а також субстантиви «істота» і «буття». Звісно, контекстний переклад дає змогу зазначити, що саме розуміє Ляйбніц у кожному з випадків уживання цього слова, але це лише частина справи. Оскільки в українській «буття» й «істота» – терміни різні, нам не вдасться відобразити онтологічної «щільності» французького субстантиву *l'Être*: це «істота», в якій явно звучать конотації буття як атрибуту і буття як акту. Не варто забувати також, що *l'Être* (з великої літери) у французькій часто позначає Бога, Який є джерелом будь-якого буття, тобто зумовлює і нескінченно перевищує останнє. Отже, у випадку Ляйбніцевого *l'Être* ми щоразу маємо справу з вельми важливим прикладом неперекладності.

... *за припущення заповненості [простору] ...*

Пор. з § 3 «Принципів...». Тут Ляйбніц постає як прихильник тези про відсутність порожнечі. Див. Примітки до «Принципів...» [Баргусяк, Хома, 2008: с. 51].

Див. вступ до «Теодицеї» [Leibniz, 1978a: S. 45].

До § 9

... *внутрішньому іменуванні ...*

Dénomination intrinsèque – термін схоластичної логіки (*denominatio intrinseca*). Внутрішнє іменування відповідає якостям, притаманним тій чи тій особі: апетит, сприйняття і т. д. Зовнішнє – якостям, що з'явилися у результаті взаємодії: рух, інертність тощо.

До § 10

... *будь-яка сотворена істота улягає змінам ...*

Одне сприйняття, через *пот гнення*, іде до іншого, і так нескінченно. Саме ця внутрішня зумовленість, а зовсім не зовнішні обставини, є причиною *зміни*.

Пор. з § 2 «Принципів...». Див. § 8, 9, 15, 17 «Нової системи», а також § 6, 15, 18, 21, 32 «Дискурсії...».

До § 11

... *з певного внутрішнього принципу ...*

У рукописі зроблене уточнення, щоправда закреслене: *in principio interne qu'on peut appeler force active* (внутрішній принцип, який можемо назвати активною силою). Фішан зазначає, що тут Ляйбніц послуговується Аристотелевим визначенням, згідно з яким природа є внутрішнім принципом зміни (*Фізика II, 1*). Цієї тематики Ляйбніц торкається у творі «Про саму природу» (1698).

Пор. з § 396 і 400 «Теодицеї».

До § 12

... *деталізованість у змінюваному ...*

Пор. з § 3 «Нової системи природи...», також з § 10, 21, 22, 30, 31 «Дискурсії...».

До § 13

... *множинність в єдності ...*

Це і є тим, що Ляйбніц у наступному параграфі назве *перцепцією*.

... *будь-яка природна зміна відбувається рівнями ...*

Своєрідне формулювання принципу *неперервності*, вираженого у відомому вислові «*Natura non facit saltus*» (природа не робить стрибків).

Див. § 24, 30 «Дискурсії...».

... *щоби проста субстанція ... мала численні афекти і стосунки ...*

Оскільки монада, за Ляйбніцем, відображає увесь Всесвіт, перебуваючи у гармонійній узгодженості з усіма іншими монадами, то її існування передбачає, задля підтримання цієї узгодженості, не лише дію, але й зазнавання певного впливу, підвпливний стан, що його Ляйбніц називає *affection*. Цей фр. термін постає спадкоємцем схоластичних (зазвичай синонімічних, наприклад, у Аквіната) термінів *affectus* і *affectio*, що, своєю чергою, походять від Аристотелевого *πάθος*. Зазначені лат. терміни вважав синонімами ще Августин (див., наприклад, *De Civ. Dei IX: IV, 1*). Ми перекладаємо *affection* як «афект», оскільки Ляйбніц не використовує розрізнення між *affectus* і *affectio*.

Німецький філософ використовує тут термін (певна річ, змістовно пристосовуючи до свого вчення), поширений у фр. філософії його часу, зокрема в Декарта. Для останнього *affection* є або підвпливним станом тіла – голод, спрага, біль, холод тощо (в такому випадку він воліє вживати цей термін у множині), або позначає нашу прив'язаність, прихильність до якоїсь людини.

Спіноза у III-й книзі *Етики* визначає афект так: «*Per affectum intelligo corporis affectiones quibus ipsius corporis agendi potentia augetur vel minuitur, juvatur vel coercetur et simul harum affectionum ideas. Si itaque alicujus harum affectionum adæquata possimus esse causa, tum per affectum actionem intelligo, alias passionem.*» (Під афектом я розумію ті афективні стани тіла [*affectiones в цьому випадку пропонуємо перекладати українською терміном «афекції»*]. – Прим. перекл.), якими власна діяльна спроможність [цього] тіла збільшується або зменшується, підтримується або

обмежується, і водночас – ідеї цих афекцій. Отже, якщо ми можемо бути адекватною причиною якоїсь з цих афекцій, то під афектом я тоді розумію дію, в інших випадках – пасію.) Варто зазначити, що Ляйбніц запозичив це Спінозове розуміння зв'язку між афектом і спроможністю діяти.

Як субстанції, Ляйбніцеві монади є самодостатніми, «не мають вікон» (див. *Монадологія*, § 8). Тому афекти можливі для кожної з них лише як внутрішній прояв гармонійної взаємоузгодженості всіх монад світу, встановленої Богом.

До § 14

... Перцепцією, що її мусимо ... ретельно відрізнити від аперцепції чи свідомості ... – Про співвідношення цих термінів докладніше див. статті «Перцепція, аперцепція, сприйняття» (§ II і Вставки 1; А; 2; 5) та «Conscience» (Вставка 5) [Фішан, 2013: с. 66–69; Балібар, 2013: с. 90].

... *Ентелехії* ... – Термін Аристотеля, що, з одного боку, позначає довершеність здійсненої дії на протигагу тій, що тільки прямує до здійснення, з іншого, – підставу, що актуалізує потенцію.

У творі «Медитації про пізнання, істину та ідеї» (1684) Ляйбніц використовує цей термін як приклад слова без точного визначення. Воно є темним поняттям, що робить таким і речення, до складу якого входить. Але, починаючи з твору «Про удосконалення першої філософії і про поняття субстанції» (1694), Ляйбніц переглядає статус і значення *ентелехії*. У цього невеликому тексті йдеться про необхідність ясності й достовірності формулювань метафізичних понять. Ляйбніц демонструє важливість цього на прикладі поняття *субстанції*. Це поняття філософ прояснює за допомоги поняття *сили*. Сила є активною (*vis activa*), бо, на відміну від *голої потенції* (*potentia nuda*), яка постійно потребує зовнішнього подразника, вона містить у собі певну *ентелехію*, яка зумовлює її самодостатність. *Ентелехія*, як щось середнє між здатністю до дії та самою дією, передбачає *поривання* (*conatum*) і, внаслідок цього, її спрямовано на здійснення, тобто вона не потребує зовнішнього сприяння. Ця здатність до дії притаманна будь-якій субстанції і ніколи нею не втрачається.

Див. також § 3 «Нової системи природи...» і § 87 «Теодицеї».

До § 15

... названо *Пот гненням* ...

Пор. з § 2, 3, 12 «Принципів...», також з XX-м розділом II-ї книги «Нових проб...».

Питання про те, наскільки глибоко Ляйбніц розрізняє *appétition* і *appétit*, нині лишається відкритим. У німецького філософа важко знайти недвозначні твердження, які підтвердили б Дельозову тезу про те, що *l'appétition c'est l'appétit conscient* – це усвідомлений потяг; див. лекцію про Ляйбніца у Венсані від 29.04.1980, <http://www.webdeleuze.com/php/texte.php?cle=54&groupe=Leibniz&langue=1>). Понад те, текст і «Монадології», і «Принципів природи й благодаті...», і «Нових проб...» ґрунтовно засвідчує радше синонімію обох термінів. Принаймні, Ляйбніц неодноразово наголошує на природно-інстинктивному характері *appétition* (див., наприклад, *Нові проби* II, розд. XXI, §§ 5, 36).

Разом з тим, він, все ж, не уніфікував свій терміновжиток у цьому випадку, отже – залишив певні підстави для розрізнення. Уважно придивившись до Ляйбніцевого тексту, ми одразу помічаємо виразний діяльний аспект *appétition* (*L'action du principe interne ... peut être appelée Appétition*). Ляйбніц тут цілком узгоджується з лексикою

французької мови. Наприклад, словник Літре вказує, що *appétit* – це, здебільшого, або «бажання нами якогось об'єкта задля вдовolenня почуттів», або просто «пристрасть, гаряче бажання» (ті ж значення дають і сучасні французькі тлумачні словники). Натомість *appétition*, для Літре, – це «*action d'appéter*», тобто дієвий аспект потягу, потяг як дія. В українській мові немає спеціального іменника для відображення актуально-дієвого стану «потягу». Відтак іменник «потяг» вказує і на модус, і на, власне, акт. Ми вирішили створити неологізм, що позначав би цей актуально-дієвий аспект і мав той самий корінь, що й «потяг». Таким чином, виник термін «потяг».

Раніше ми перекладали *appétition* і *appétit*, відповідно, як «потяг» і «охота» (див., наприклад, [Бартусяк, 2012: с. 146–148]). Ці варіанти не враховували ані однокореневості французьких термінів, ані дієвого аспекту *appétition*. Тому нині ми зупини

» і «потяг», сподіваючись, водночас, що наші шановні колеги запропонують свої критичні зауваження й більш вдалі варіанти. Адже відсутність традиції систематичного відтворення Ляйбніцевих оригіналів не подолати за кілька років, тут потрібне триваліше вдосконалення українських термінологічних відповідників. Відтак цю публікацію «Монадології» можна вважати до певної міри експериментальною, такою, що відображає теперішній стан наших перекладацьких рішень.

До § 16

... *огортає розмаїття в об'єкті.*

Пор. з § 2 «Принципів...» і з § 33 «Дискурсії...».

... в ст. *Рорарій.*

П'єр Бейль (1647–1706), французький філософ, автор «Історичного і критичного словника» (1697, 2-е вид. 1702). У статті «Рорарій»² Бейль критикує Ляйбніцеву концепцію сполучення душі й тіла через передумовлену гармонію. Ляйбніц відповів Бейлю в «Роз'ясненнях труднощів, які п. Бейль віднайшов у новій системі сполучення душі й тіла». Бейль оновив власні аргументи у другому виданні «Словника», реакцією на яке стала Ляйбніцева «Відповідь на рефлексії, вміщені у другому виданні “Критичного словника” Бейля, у ст. Рорарій, про систему передумовленої гармонії». У 1710 році вийшла друком «Теодицея», де дискусія продовжилася, втім провідним мотивом на цей раз стало співвідношення божественної всемогутності й досконалого раціонального світоустрою, мудрого Провидіння і наявності зла тощо.

До § 17

... *механічних підстав ...*

Пор. з § 2, 17 «Нової системи природи...», також з § 10, 18, 21, 23 «Дискурсії...».

Фішан пише, що під «механічним» Ляйбніц розуміє пояснення природних явищ через просторові відношення, що прикметно для філософії Декарта та зачинателів науки Нового часу (Р. Бойль, Х. Гюйгенс).

... *внутрішні Дії простої субстанції.*

Див. § 87 «Теодицеї».

² Йдеться про Єроніма Рорарія (1485–1566), нунція папи Климента VII при дворі Фердинанда Угорського. Рорарій був автором твору «*Quod animalia bruta ratione utantur melius homine*» [Чому тупі тварини послуговуються рацією ліпше, ніж люди] (у 2-х кн.), вперше виданого у Парижі 1648 року. У своєму «Словнику» Бейль полемізує з Ляйбніцем у статті, формально присвяченій Рорарієві, оскільки тематика щойно згаданого твору автора XVI ст. дає йому змогу порушити проблему природи людської душі, а відтак перейти до Ляйбніцевої концепції передумовленої гармонії.

До § 18

... нетілесними Автоматами.

Пор. з § 3 «Принципів...», та з § 15 «Нової системи природи...», також з § 87 «Теодицеї».

До § 19

У цьому параграфі Ляйбніц уточнює дистинкцію, яку він зробив у § 14 між душами і усіма іншими простими субстанціями. Про це детальніше див. у § 25-26.

До § 20-21

... виразного сприйняття ...

Пор. з § 64 «Теодицеї» та з § 4 «Принципів...»

До § 21

... існувати як субсистенція ...

Фр. *subsister* ми перекладаємо виразом «існувати субсистентно», тобто – як субсистенція. Остання є схоластичним терміном, що вказує на певний аспект субстанції, а саме – на самостійність її існування. Див., наприклад, Тома Аквінський, *Сума теології* (I, qu. 29, a. 2 co.): *quod substantia «per se existit, et non in alio, vocatur subsistentia, illa enim subsistere dicimus, quae non in alio, sed in se existunt»* (якщо субстанція «існує через себе, а не у іншому, то зветься субсистенцією, адже таким, що існує субсистентно, ми називаємо те, що не у іншому, а в собі існує»). Ляйбніц живає *subsister* у тому ж сенсі, що й схоласти.

... тварин ...

Французьке слово *animal*, яке ми відтворюємо тут і далі через іменник «тварина», є істотно неперекладним, оскільки в ньому звучить *âme* («душа», від лат. *anima*). Тому в *animal* нерозривно зливаються два поняття, представлені в українській мові двома різними словами: «тварина» і «одушевлена істота»; перше вказує на живих істот, позбавлених розуму, друге ж – просто на істот, обдарованих «живою душею», отже – і на людей. (Докладніше про неперекладність фр. терміна див. [Депра, 2011].) Тому інколи (див., наприклад, § 74) ми змушені перекладати *animal* і через відповідник «одушевлена істота».

До § 22

... теперішнє вагітне прийдешинім ...

Пор. з § 13 «Принципів...», а також з § 360 «Теодицеї».

До § 23-24

... свої перцепції сприймаємо через аперцепцію... повсякчасно в стані ошелешення.

Пор. з § 4 «Принципів...» та з § 401-403 «Теодицеї».

До § 25

... наділивши їх органами ...

Пор. з § 7, 10, 11, 14 «Нової системи природи...», з § 4 «Принципів...», та з § 20 «Дискурсії...».

До § 26

Пам'ять надає душам певний різновид послідовності, що імітує рацію...

Пор. з § 4 та 5 «Принципів...»: *сприйняттям тварин властивий зв'язок, децю подібний до рації...* [Ляйбніц, 2008: с. 30].

У «Монадології» те, що імітує рацію, походить від пам'яті.

Пор. з § 65 (попер. дискурсії) «Теодицеї». Тут Ляйбніц пише, що скоти (bêtes) мають послідовності (consecutions) сприйняттів, що імітують раціональне розмірковування (raisonnement) [Leibniz, 1978a: S. 87].

До § 27

... виображення ...

Про виображення у § 5 «Принципів...» не йдеться. У § 65 Попер. дискурсії до «Теодицеї» собака гавкає на свій образ (image) у дзеркалі.

До § 28

... Емпіриками.

Пор. з § 5 «Принципів...» та з § 65 Попер. Дискурсії до «Теодицеї».

... Лікарів-емпіриків ...

Ляйбніц має на увазі емпіричну школу давньогрецької медицини, засновану у III ст. до Р.Х. (ймовірно, Філіносом з Косу). У античності існували три медичні школи: емпірична, догматична і методична. Цельс їх описав так: емпірики приймають лише видимі причини, вони стверджували, що природа як така є незбагненною; догматики ж намагалися з'ясувати приховані причини недуг; методисти нехтували і прихованими, і видимими причинами, зосереджувались на схожості захворювань, наприклад, вони розрізняли хвороби, що обмежують рухливість, ослаблюють організм і мішані. Принципи емпіриків істотно вплинули на формування давньогрецького скептицизму.

До § 29

... необхідних та вічних істин ...

Пор. з § 4, 5, 15 «Принципів...» та з § 2,13, 22, 34, 35, 37 «Дискурсії...».

До § 30

... рефлексивних Актів ...

Пор. з §5 «Принципів...»

... що те в нас, що є обмеженим, у Ньому не має меж.

Див. вступ до «Теодицеї»: «il est un océan, dont nous n'avons reçu que des gouttes: il y a en nous quelque puissance, quelque connaissance, quelque bonté; mais elles sont tout entières en Dieu» (Він – океан, від якого нам дістається лише декілька крапель: у нас є якась потуга, якась пізнання, якась доброта; але цілковитої повноти вони набувають у Богові) [Leibniz, 1978a: S. 27].

До § 31-32

... принципи суперечності ..., ... принципи достатньої підстави ...

Пор. з § 13, 24 «Дискурсії...», з § 7, 8 «Принципів...» та з § 44 і 196 «Теодицеї».

Принцип достатньої підстави належить до істин факту. Цей принцип відповідає на жаво обговорюване тогочасне питання щодо апіорного обґрунтування майбутніх випадкових подій. Проблема постала на ґрунті дискусії, що спалахнула між янсеністами і моліністами з приводу можливості узгодити божественне провидіння і свободу волі людини. Корнелій Янсеній вважав, що природа людини гріховна, що свободи волі не існує, а спасіння залежить єдино від сили Божої благодаті, себто порятуються ті, кому це переднакреслено. Натомість єзуїт Луїс де Моліна сформулював теорію середнього знання (scientia media): Бог знає наперед, що обере людина,

одначе до вибору не підштовхує, підставою вибору є свобода волі людини. Божественне знання випадкових прийдешніх подій, зумовлених вибором волі людини, і є середнім знанням.

Ляйбніц спростовує теорію *середнього знання* за допомоги принципу *достатньої підстави*. На його думку, Бог апріорно знає не лише що відбудеться, але й чому.

Цю тему Ляйбніц опрацював у невеличкому тексті «Середнє знання» (1677).

До § 33-34

... істини раціонального Розмірковування та істини Факту ...

Див. § 170, 174, 189, 280-282, 367 «Теодицеї».

До § 35

... прості Ідеї ...

Див. § 2, 13, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29 «Дискурсії...», а також II-у книгу «Нових проб...», що має назву «Про Ідеї».

До § 36-37

... достатня Підстава ..., ... контингентних істинах чи істинах факту ...

Пор. з § 8 «Принципів...» та з § 36, 37, 44, 49, 52, 112-122, 337, 340, 344 «Теодицеї».

До § 38

... необхідній субстанції ...

Пор. з § 9 «Принципів...», з § 35 «Дискурсії...», і також з § 7 «Теодицеї».

До § 39-45

... і Бога цього достатньо ..., ... Верховна Субстанція ..., ... Бог є не лише джерелом існувань, але й джерело сутностей ..., ... Він можливий, то потрібно, щоб Він існував.

Пор. з § 9 «Принципів...». Див. § 20, 22, 27-31, 153, 167, 184, 189, 335, 377 «Теодицеї», вступ до «Теодицеї» [Leibniz, 1978a: S. 27].

До § 46

... вічні істини, як залежні від Бога, є довільними і залежать від Його волі, як ... вважав Декарт, а згодом пан Пуаре.

Пор. з § 11, 15 «Принципів...», з § 2, 13 «Дискурсії...», з § 180-184, 185, 335, 351, 380 «Теодицеї».

Декарт говорив про залежність вічних істин від Божої волі, наприклад, у листах до о. Марена Мерсена від 15.04 і 27.05 1630 р.

П'єр Пуаре (1646–1719) – фр. кальвіністський теолог і містик. Імовірно, Ляйбніц апелює до його латиномовного твору «Cogitationes Rationales de Deo, Anima, et Malo Libri Quatuor» (Раціональні роздуми про Бога, Душу, і Зло у 4-х кн.).

До § 47

... Блискавиць Божества ...

Наскільки відомо, слово «fulguration» у творах Ляйбніца не зустрічається більше ніде. Принаймні М. Фішан зазначає, що воно є гапаксом у Ляйбніцевій філософській спадщині. За значенням близьке до *еманації*, оскільки вказує на концепцію неперервного творіння, здійснюваного божественною субстанцією (див. «Дискурсія...», § 14 і 31).

... *неперервних* ...

Див. § 382-391, 395, 398 «Теодицеї».

До § 48

... *Могуття* ..., ... *Пізнання* ..., ... *Воля* ...

Пор. з § 7, 149-150 «Теодицеї». У § 150 Ляйбніц пише: «Могуття відповідне Отцеві, себто джерелу божественності; мудрість – вічному Слову, що його найвитонченіші з-поміж євангелістів називали Λογός'ом; воля ж чи любов – Святому Духові» [Leibniz, 1978a: S. 199].

... *перфектигабіліях* ...

Латинський дослівний переклад грецького терміна ἐντελέχεια.

Ермолао Барбаро (1454–1493) – папський дипломат, гуманіст, перекладач творів Темістія, автор важливих досліджень щодо текстології і вчень Аристотеля та Плінія.

Див. § 87 «Теодицеї».

До § 49

... *Монаді* ... *атрибутують Дію* ...

Пор. з § 1 «Принципів...»: «*Субстанція* є дещо, здатне діяти» [Ляйбніц, 2008: с. 25].

Див. § 11, 17-18 «Нової системи природи...», § 8, 15 «Дискурсії...», і також § 32, 66, 386 «Теодицеї».

... *Дію*, ... – *пасію* ...

Ми перекладаємо *passion* через відповідник «пасія» (не вдаючись до усталеніших варіантів «пристрасть» чи «страждання»), щоби відобразити властивий йому сенс того, що є протилежним дієвому станові. «Пасія» є «пасивною», вона зазнає чистієї дії, не діючи сама. Таким чином ми уникаємо двозначності, увиразнюючи не психологічний, а онтологічний аспект.

До § 50

... *діє на інше* ...

Пор. з § 3 «Принципів...», з § 17 «Нової системи природи...» та § 14 «Дискурсії...».

До § 51

... *ідеальний вплив однієї Монади на іншу* ...

Див. § 9, 54, 65-66, 201 «Теодицеї». Під ідеальним Ляйбніц розуміє нереальне. Монада реально не впливає на іншу, лиш Бог має реальний вплив на стан речей.

Пор. з § 201 «Теодицеї»: «...il y a un combat entre tous les possibles, tous pretendans à l'existence... Il est vrai que tout ce combat ne peut être qu'idéal...» (...між усім можливим іде боротьба, – усе те претендує на існування... Істинно, що будь-яка така боротьба може бути тільки ідеальною...) [Leibniz, 1978a: S. 236].

До § 52

... *і пасивним, позаяк підстава того, що відбувається у ньому* ...

Маємо тут неперекладну гру слів, властиву французькій мові. Дієслово *se passe* і прикметник *passif* є однокореневими, на відміну від українських відповідників «відбувається» і «пасивний». Отже, те, «що відбувається», вже позначене певною пасивністю, відтак, – коли йдеться про «активне» і «пасивне», – ми можемо говорити лише про різницю в її локалізації: активне пов'язане з тим, що *se passe*, тобто

[пасивно] відбувається, в іншому, «пасивне» – з тим, що *se passe* у самому даному об'єкті. Зазначена особливість французької мови надзвичайно добре відображає Ляйбніцеву тезу про відносність активного і пасивного у монадах.

До § 53-55

... нескінченна кількість можливих всесвітів ..., ... мірою тієї досконалості ..., ... існування того Найкращого ...

Пор. з § 10 «Принципів...».

Див. § 8, 10, 44, 173, 196, 229, 414-416; § 74, 167, 350, 201, 130, 352, 345, 354; § 8, 78, 80, 84, 119, 204, 206, 208 «Теодицеї», а також § 3-4, 13, 19-20, 36 «Дискурсії...».

До § 56

... виражають..., ... живим дзеркалом всесвіту.

Пор. з § 12, 14 «Принципів...», також з § 9, 35 «Дискурсії...».

У § 35 «Дискурсії...» Ляйбніц за допомоги метафори дзеркала вказує на відмінність між «*substances intelligentes*» і «*qui ne le sont point*» (які не є такими). Різниця між ними така ж, як і між дзеркалом та тим, хто бачить.

Див. § 130, 360 «Теодицеї».

До § 57

... місто, розглянуте з різних боків ...

Пор. з § 9 «Дискурсії...», з § 147 «Теодицеї», та з § 8 (розд. 29, част. II) «Нових проб...».

До § 58

... стільки розмаїття, скільки можливо ...

Див. § 120, 124, 241; § 214, 243, 275 «Теодицеї».

До § 59

... ст. Рорарій.

Див. примітку до § 16.

До § 60

... чому хід речей не міг бути іншим ...

Пор. з § 10 «Принципів...», також з § 13 і 20 «Дискурсії...».

До § 61

... розгорнути враз свої перекладки ...

Термін *перекладка* був використаний у «Монадології» лише раз. Але без нього неможливо зрозуміти відношення між монадою і світом, між єдністю і множинністю. Згідно з § 14, те, що огортає множинність в єдності, є перцепцією. Але залишається відкритим питання: яким чином здійснюється обгорнення? Світ як множинне є поскладкованим у монаді як єдності. Складка – це форма і спосіб присутності світу у монаді. Для вітчизняної філософської спільноти, знайомої з текстами Ляйбніца переважно через російські переклади, цей момент поки не постав як проблема, адже у російській версії «Монадології» чимало важливих термінів передані неточно, адже головним орієнтиром перекладачів була літературна досконалість і максимальне підлаштування під панівні на той час концептуальні засади, що часто зумовлювали підлаштування перекладу під апріорно «правильні» догматичні настанови. Особливо це стосується *перекладки* (*replicis*), яку завжди намагались замінити не проблемним синонімом, не співвідносячи безпосередньо зі *plis*. У текстах Ляйбніца слово *складка* і

похідні від нього зустрічаються відносно рідко, але ці випадки вживання проливають світло на деякі ключові моменти його доктрини. Розглянемо деякі з них.

У § 13 «Принципів...» читаємо: «... *si l'on pouvait déplier tous ses replis...*» (якби було можна розіскладкувати усі її перескладки) [Ляйбніц, 2008, с. 38]³. В українському перекладі «Принципів...» це передано: «якби було можна розкласти всі її складки» [Ляйбніц, 2008: с. 38]. У цьому перекладі «Монадології» ми інколи послуговуємося термінами, відмінними від тих, до яких вдавались, перекладаючи «Принципи...» [див. Бартусяк, 2011: с. 96–98].

У § 7 «Нової системи природи...»: «il n'y qu'une transformation d'un même animal, selon que les organes sont pliés différemment, et plus ou moins développés» (має місце лише трансформація тієї самої тварини, у відповідності з тим, що органи по-різному поскладковані й більше чи менше розгорнені) [Leibniz, 1978f: S. 481]. У рос. перекладі твору цей пасаж переданий так: «...что его органы находятся в ином положении и развиты более или менее» [Лейбниц, 1982с: с. 275].

У § 10 цього ж твору: «...elle demeure toujours cette même machine qu'elle a été, n'étant que transformée par des différents plis qu'elle reçoit...» (...вона [природна машина] лишається повсякчасно тією самою машиною, якою була, зазнаючи лише трансформації через різні складки, які приймає...) [Leibniz, 1978f: S. 482]. У рос. перекладі: «...только изменяет свою форму путем различных изгибов...» [Лейбниц, 1982 с, с. 276].

У листі Ляйбніца до Софії Шарлоти (лист без дати, ймовірно датован. літо 1702 р.): «...car chaque machine organique Naturelle ... ayant des plis et replis infinis, est indestructible...» [Leibniz, 1978b: S. 517]. (...позаяк кожна Природна органічна машина ... маючи нескінченні складки і перескладки, є незруйновною...). Російський варіант: «...со всеми ее тайниками и закоулками...» [Лейбниц, 1984: с. 383].

Пор. також з XII-м розділом «Про комплексні ідеї» та § 25 XXI-го розділу (Про могуття і свободу) II-ї книги «Нових проб...».

Російські варіанти *тайник*, *иное положение*, *развиты*, *закоулки* радше утаємничують, ніж відтворюють логіку і зміст Ляйбніцевих текстів. Складається враження, що німецький філософ є поетом-містиком, який метафорично оспівує таємниці природи.

З цього приводу можемо пригадати Парацельса (1493–1541), чії твори, наприклад, текст із промовистою назвою «Decem libri de misteribus naturae» («Десять книг про таємниці природи»), були усучіль просякнуті духом розкриття потаємного, виявлення квінтесенції та відкриття еліксирів, змішаних при створенні світу й відповідальних за його функціонування. Усе у світі, вважав Парацельс, гармонійно пов'язане: множинне і єдине, окреме і суцільне, індивідуальності скупчуються і розсіюються. Різниця між життям і смертю, рухом і спокоєм є умовною, адже рух, притаманний матерії, односпрямовано актуалізує закладені у ньому потенції, і те, що є смертю, всього-на-всього транзит від одного стану до іншого.

Парацельс не вдавався до експерименту, до перевірки своїх спостережень і узагальнень, йому ще не була відома різниця між теоретичною вигадкою і методичним експериментальним випробуванням, чого не скажеш про Ляйбніца, частина

³ Порівн. з рос. перекладами «Монадології»: «...она не может с одного раза раскрыть в себе все свои тайны ...» [Лейбниц, 1982а: с. 424]; і «Принципів»: «...раскрыть все ее тайники...» [Лейбниц, 1982b: с. 410].

абстрактних побудов якого, попри зародковий стан тодішньої науки, ґрунтувалися на даних, отриманих за допомоги мікроскопу, не до кінця, певна річ, опрацьованих, але вельми промовистих. Мікросвіт, відкритий приладом Гука, не міг не вплинути на розуміння своєї макроверсії. Ляйбніц з великим завзяттям ознайомлювався з висновками вчених, що, безумовно, відбулося й у його творах. Ці відбитки, на нашу думку, щонайперше повинні бути актуалізовані й адекватно передані в українських перекладах його текстів.

Варіант «тайны», на нашу думку, не має жодного концептуального сенсу і стосується ідей Ляйбніцевої філософії лише номінально. Якщо ж сприйматимемо його реально, чому, без сумніву, сприяє єдиний у розпорядженні російський переклад, то ми побачимо неодмінний зв'язок між ним, ретранслятором ідей Ляйбніца, і вище резюмованими поглядами Парацельса. Парацельсова ідея про перехід від однієї фази життя до іншої є актуальною для Ляйбніца також, як і те, що все у світі гармонійно пов'язане, а це говорить щонайменше про схожість двох концепцій. Російський переклад («тайны» тощо) і зовсім їх прив'язує, стирає справжні межі.

Термін «герлі» позначає зовсім не таємничість, не велику світову Парацельсову таємницю, а буквально «перескладку», себто те, що є покладкованим не один раз. Ляйбніц пише про те, що душа моментально не може розгорнути усі свої *перескладки*, бо вони нескінченні, складка через складку, одна в іншій. Це, певна річ, становить велику таємницю природи, але ж Ляйбніц наголошує тут саме на «технології» її утворення, а не на її поетичних чарах.

До § 62

... уявляючи це тіло, яке їй належить у особливий спосіб.

Що означає *в особливий спосіб*? В ідеалі кожна Монада виражає увесь Всесвіт, в змозі розгорнути всі його складки і перескладки, однак реально вона виражає і розгортає їх частково, освітлює певний департамент і розгинає певний згин. Міра вираження світу, масштаб його розгортання в тій чи іншій Монаді визначає характер її тіла, іншими словами, приєднане до Монади тіло є прямим наслідком її рівня досконалості і достатності, і відтак є її особливістю.

Див. § 400 «Теодицеї». Пор. з § 4 «Принципів».

До § 63

... становить з [нею як з] Ентелехією те, що можна назвати живою [істотою], [а з нею як] з Душею – те, що називають Одушевленою [істотою].

Тут Ляйбніц вказує на відмінність між Ентелехією і Душею. Ентелехія – це пасивне начало. У простій субстанції, що наділена нею, сприйняття функціонують через сліпий потяг. Душа – це активне начало. Сприйняття простої субстанції, наділеної Душею, керуються активним пот гненням (див. прим. до § 15).

Див. § 403 «Теодицеї». Пор. з § 4 «Принципів».

До § 64

... кожне органічне тіло живої [істоти] є божественною Машиною певного виду чи Природним Автоматом, що нескінченно переважає усі штучні автомати.

У § 18 йшлося про те, що Монади мають в собі певну досконалисть, у них є певна достатність, відтак вони діють автономно, і тому є Автоматами (нетілесними). У цьому параграфі термін має дещо інше значення. Ляйбніцу ідеться про те, що Машини Природи (автомати) є машинами (автономними) у своїй найменших частинах, аж до нескінченності.

Пор. з § 3 «Принципів...», з § 7 «Нової системи природи...», та з § 22, 37 «Дискурсії...».

Див. § 403; § 134, 146, 194 «Теодицеї».

До § 65-66

... актуально без кінця підрозділеною ..., ... у наймізернішій частині матерії міститься Світ створінь ..., ... немає нічого необробленого, безплідного, немає смерті у всесвіті ...

Пор. з § 3 «Принципів...» та з § 34 «Дискурсії...». Див. § 70 Попер. дискурсії, Вступ та § 195 «Теодицеї» [Leibniz, 1978a: S. 40, 44].

До § 67

... кожна крапля рідини є такий самий сад ...

Розвиток цієї думки див. нижче, § 70.

Відомо, що Ляйбніц цікавився спадщиною Блеза Паскаля, не лише оприлюдненими творами, але й рукописами. Порівн. з Паскаль *Думки* (за номер. Л. Лафюма), фр. 199 (абз. 8-10): «⁽⁸⁾Що таке людина у нескінченності?

⁽⁹⁾Але покажемо [présenter] їй інше диво, таке ж дивовне: хай дослідить вона речі найдрібніші [délicates] з відомого їй, хай кліщик покаже їй на своєму крихітному тільці частини незрівнянно менші, ноги з суглобами, вени на цих ногах, кров у цих жилах, гумори [humeurs] у цій крові, краплі в цих гуморах, пару в цих краплях; хай, поділяючи далі ці останні, вичерпає свої сили у цих збаганнях і хай останній предмет, до якого зможе дійти, стане предметом нашої дискурсії. Мабуть, вона думатиме, що це вже гранична малість у природі.

⁽¹⁰⁾Я ж хочу показати їй там нову безодню. Я хочу змалювати їй не лише видимий усесвіт, а й незмірність, яку можна природно збагнути в обрубі цієї часточки атому; нехай побачить у ній нескінченну <кількість> світів, кожен з яких, у тій самій пропорції, що й світ видимий, має свою небесну твердь, свої планети, свою землю, а на цій землі – тварин і, нарешті, кліщів, у яких вона віднайде те саме, що знайшла в тих перших; і так далі без кінця і спочинку, хай загубиться в цих дивах, таких же дивовижних у своїй малості, як інші у своєму <неозорому> обширі. Бо як не здивуватися, що наше тіло, яке допіру було непомітною цяткою [n'était pas perceptible] у світі, непомітним своєю чергою на лоні всього, стає тепер колосом, світом або радше всім у стосунку до недосяжного для нас ніщо? Хто розглядатиме себе отак, злякається самого себе і, розглядаючи себе зведеним до наданої йому природою <тілесної> маси, <розмішеної> між двома безоднями, нескінченністю і нічим, затремтить на вид цих див, і я гадаю, що, змінивши цікавість свою на подив, він буде схильніший споглядати їх у мовчанні, ніж зарозуміло досліджувати.»

До § 68

... настільки дрібними, що недоступні нашому сприйняттю.

Див. IX розділ «Про сприйняття» I-ї книги «Нових проб...».

До § 69

... майже як у ставку, що перебуває від нас на певній відстані ...

Порівн. з Паскаль *Думки* (за номер. Л. Лафюма), фр. 65: «Місто, село – здалеку це місто і село, але в міру того як наблизитися, це будинки, дерева, дахівки, листя, трава, мурашки, мурашині лапки і так без краю».

До § 70

... що кожне живе тіло має певну панівну Ентелехію, якою у Тварині є Душа ...

У § 63 Ляйбніц розрізняє Ентелехію і Душу. У цьому ж параграфі Ентелехія постає синонімом Душі.

Про панівний характер Ентелехій Ляйбніц більше ніде у тексті не пише. На що вказує ця особливість? Потяг як визначальний фактор сприйняття в Ентелехії-Монаді часто зазнає невдач (§ 15), себто не сягає нового сприйняття, втім він завжди чогось добивається. Стан Ентелехії, під час якого сприйняття досягають чогось, найбільше впливає на приєднане до неї тіло, і такий стан його Ентелехії є панівним щодо нього. Панівний характер Ентелехії зовсім не вказує на множинність Ентелехій в одному тілі, він вказує на те, що вона є перехідною, змінюваною, її стан є минулим (§ 14).

До § 71

... кожна Душа має власну чи підвпливну їй навек масу ...

Слово *affectée* у цьому випадку має усталене значення «підпорядкована», «підлегла». Але оскільки термін *affection* посідає важливе місце у вченні Ляйбніца (див. прим. 3 до § 13), ми вирішили підтримати гру слів *affection/affectée*. Оскільки *affection* у Ляйбніца є зазнавання певного впливу, підвпливним станом, то й прикметник *affectée* ми перекладаємо не як «підпорядкована», а як «підвпливна».

До § 71-72

... її [їхні] частини постійно у цей плин входять і з нього виходять. ... ніколи не позбувається усіх своїх органів одразу ..., ... метаморфоза, Метапсихоза ж чи переселення Душ – ніколи...

Пор. з § 6 «Принципів...», з § 6 «Нової системи природи...», а також з § 90 і § 124 «Геодицеї»

До § 73-77

... не буде ніколи ані цілковитого зародження ... викинченої смерті ..., ... з ретельних досліджень рослин, комах і тварин ..., ... не продукуються хаосом чи гниттям ..., ... певна преформованість ..., ... отримати їх з дослідів ...

Див. лист до Софії-Шарлоти (без дати, імовірно літо 1702) [Leibniz, 1978b: S. 517] та «Відповідь на рефлексії, що вміщені у другому виданні “Критичного словника” Бейля...» [Leibniz, 1978e: S. 570].

Мікроскопічна анатомія і вивчення найпростіших, безперечно, є одним із найвагоміших досягнень XVII-го століття. Видатними представниками цього напрямку досліджень були М. Мальпігі (1628–1694), Я. Свамердам (1637–1680) та А. Левенгук (1632–1723).

Мальпігі виявив капіляри, це відкриття мало величезне значення, оскільки доповнювало вчення У. Гарвея (1578–1657) про кровообіг. Він описав мікроскопічну будову легень, печінки, нирок, селезінки тощо. Левенгук, один із конструкторів мікроскопу, виявив кров'яні тільця, вивчав мікроскопічну анатомію очей, нервів, зубів, а у 1677 році відкрив сперматозоїди. Свамердам, автор книги «Біблія природи» (1737–1738), досліджував анатомію комах, особливого успіху досяг у вивченні мікроскопічної будови бджоли. Це дозволило виявити метаморфозу, до того не описаний вид розвитку біологічних істот. Ще одне відкриття, яке безпосередньо вплинуло на концепцію Ляйбніца, зробив італійський лікар і природознавець Ф. Реді (1626–1697). Він показав точним дослідом, що личинки

мух зароджуються не у гниючому м'ясі, а з яєць, попередньо відкладених на ньому.

У той час сформувались дві концепції походження організмів – преформізм і епігенез. Преформісти, зокрема Д. Ароматарі (1586–1660), Свамердам, Левенгук, Ляйбніц, Мальбранш (1638–1715), Ш. Боне (1720–1793), А. фон Галер (1708–1777), Ж. Робіне (1735–1820) вважали, що розвиток ембріона передбачає його попередню сформованість у яйці чи сперматозоїді й подальше розгортання.

Прихильники преформізму розділилися на так званих *овістів* – Свамердам, Д. Валіснієрі (1661–1730), – які думали, що ембріон знаходиться в яйці, та *анімальнокулістів* – Левенгук, М. Гартсекер (1656–1725), І. Ліберкюн (1711–1756) та ін., – які вважали, що ембріон міститься у сперматозоїді.

Одним із найважливіших представників преформізму XVIII століття був Шарль Боне, який вважав, що дивовижно і гармонійно сформоване ціле не може утворюватись як, наприклад, годинниковий механізм чи, скажімо, шляхом накопичення нескінченної кількості мікрочасток. За відсутності детальних даних про ембріогенез уявити формування напрочуд складного організму із «безформного» ембріона було вельми важко. Натомість легко було припустити, що організм у загальних рисах уже знаходиться у зародку. Саме тому перші досліди мікроскопістів, що засвідчували надскладну структуру організму, говорили за теорію преформізму.

Протилежну точку зору мали епігенетики. Цю точку зору в її механістичній версії сформулював Декарт. Важливе значення у суперечці преформістів і епігенетиків й, загалом, у формуванні ембріології як науки, мала праця К.Ф. Вольфа (1734–1794) «Теорія зародження» (1759).

Для вивчення розвитку тварин і рослин Вольф також застосовував мікроскоп, але дійшов інших висновків. Органи не є преформованими у ембріоні, а розвиваються у процесі його формування. Вольф вважав хибним посилення преформістів на те, що ембріон надто малий, через те виявити риси дорослої особини украй важко. На його думку, природа преформістів – це інертне начало, не здатне створювати нові тіла.

Пор. з § 6 «Принципів...», з § 7 «Нової системи природи...», з § 9 «Дискурсії...», а також з § 86, 89, 90, 91, 187-188, 397, 403 «Теодицеї».

До § 78

Душа дотримується своїх власних законів, тіло ж – своїх; а стикаються вони завдяки передумовленій гармонії між усіма субстанціями ...

Див. § 340, 352, 353, 358 «Теодицеї».

До § 79

... за законами здійснювальних причин чи рухів.

Пор. з § 3, 11 «Принципів...», та § 21, 22 «Дискурсії...».

До § 80

... Декарт визнавав, що Душі не можуть надавати тілам силу ...

Див. Декарт, *Пристрасті душі*, §§ 31–41.

... у матерії ... перебуває одна й та ж кількість сили.

Пор. з § 11 «Принципів...», з § 2, 3, 15 «Нова система природи...», та з § 8, 17, 18 «Дискурсії...».

Див. вступ до Теодицеї [Leibniz, 1978a: S. 44], § 22, 59, 60-61, 63, 66, 345-346, 354-355 «Теодицеї». У творах «Коротке доведення прикметної помилки Декарта...» (1686), «Зауваги до загальної частини Декартових “Принципів”» (1692), «Про природу тіла і рушійних сил» (1702) дана тема розроблена детальніше. Див. також примітки до «Принципів...» [Бартусяк, Хома, 2008: с. 53–54].

До § 82

Щодо Умів чи обдарованих рацією Душ ...

Пор. з § 14 «Принципів...», з § 5, 8 «Нової системи природи...» та з § 7 «Дискурсії...».

Див. § 97, 397 «Теодицеї».

... починаються ... із самим початком Світу і не закінчуються так само, як і він.

Пор. з § 32 «Дискурсії...».

До § 83

... образами самого Божества ..., ... спроможні пізнати Систему всесвіту і де-що з неї наслідувати ...

Пор. з § 14 «Принципів...», з § 5 «Нової системи природи...» та з § 36 «Дискурсії...».

Див. § 174 «Теодицеї».

... через архітектонічні взірці ...

У рос. перекладі: «творческими попытками» [Лейбниц, 1982 а: с. 428]. На нашу думку, цей переклад не надто вдалий, позаяк Ляйбніц має на увазі конкретне поняття, що іде від Аристотеля. «Архітектоніку» Стагірит бачить у основі кожного мистецтва, як і наук (філософії, логіки, наук про суспільство...), політичного життя тощо.

До § 84-86

... до Спільноти із Богом ..., ... під правлінням найдосконалішого з Монархів. ... ця істинно всесвітня Монархія є Моральним Світом у Світі Природному ...

Пор. з § 15 «Принципів...», з § 15 «Нової системи...», а також з § 35 «Дискурсії...». Див. § 146 «Теодицеї».

До § 87

... Гармонію між двома Природними Царствами, одне з яких – Царство причин Здійснювальних, інше – Цільових ...

Див. § 62, 74, 118, 248, 112, 130, 247 «Теодицеї».

До § 88

Завдяки цій Гармонії речі спрямовуються до благодаті одними й тими ж шляхами природи ...

Див. § 18, 110, 244-245, 340 «Теодицеї».

До § 89-90

... Бог як Архітектор задовольняє в усьому Бога як Законодавця ..., ... гріхи ... повинні нести на собі й своє покарання ..., ... істинної чистої любові, яка дає нам насолоджуватися щастям того, кого любимо.

Пор. з § 15-16 «Принципів...», з § 37 «Дискурсії...» Див. § 134, 278 «Теодицеї» а також вступ [Leibniz 1978a: S. 27–28].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Балібар Е.* Conscience // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей, т. III. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 79–98.
- Бартусяк П.* Дельоз як дослідник філософії Ляйбніца: душа у складках / додаток: про концепцію українського перекладу деяких термінів Ляйбніца і Дельоза // *Sententiae XXIV*. – 2011. – № 1. – С. 78–100.
- Бартусяк П.* Про концепцію перекладу деяких термінів “Монадології” // *Totallogy*. Постнекласичні дослідження. – 2012. – № 28. – С. 145–152.
- Бартусяк П., Хома О.* Про твір Ляйбніца «Принципи природи і благодаті, засновані на раціо» // *Філософська думка*. – 2008. – № 4. – С. 44–55.
- Депра Н.* Animal // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей, т. II. – К.: Дух і літера, 2011. – С. 403–406.
- Лейбніц Г.В.* Лейбніц – Королеве Софії-Шарлотте // *Лейбніц Г.В. Сочинения: В 4-х т.* – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 380–385.
- Лейбніц Г.В.* Монадологія // *Лейбніц Г.В. Соч. ...*, 1982a. – Т. 1. – С. 413–429.
- Лейбніц Г.В.* Начала природи и благодати, основанные на разуме // *Лейбніц Г.В. Соч. ...*, 1982b. – Т. 1. – С. 404–412.
- Лейбніц Г.В.* Новая система природы и общения между субстанциями, а также о связи, существующей между душою и телом // *Лейбніц Г.В. Соч. ...*, 1982c. – Т. 1. – С. 271–281.
- Ляйбніц Г.В.* Принципи природи і благодаті, засновані на раціо // *Філософська думка*. – 2008. – № 4. – С. 25–43.
- Секундант С.* Мальбранш, Арно і Лейбніц: спор о природі ідей // *Sententiae XXI*. – 2009. – № 2. – С. 25–55.
- Секундант С.* Монадологічний похід в історії філософії і філософії історії // *Totallogy*. Постнекласичні дослідження. – 2012. – № 28. – С. 80–98.
- Секундант С.* Суб'єкт і достовірність. Нормативно-критическіє основи поняття суб'єкта у Ляйбніца // *Sententiae XXIV*. – 2011. – № 1. – С. 26–40.
- Фішан М.* Перцепція, аперцепція, сприйняття // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей, т. III. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 65–72.
- Хома О.* Термінологія Ляйбніца як «живе дзеркало» української філософської термінології // *Філософська думка*. – 2008. – № 4. – С. 56–80.
- Boehm R.* Notes sur l'histoire des «Principes de la Nature et de la Grâce» et de la «Monadologie» de Leibniz // *Revue Philosophique de Louvain*. – 1957. – Vol. 55. – № 46. – P. 232–251.
- Fichant M.* Constitution du concept de Monade // *La Monadologie de Leibniz. Genèse et contexte*. – Paris: Mimesis, 2005. – P. 30–54.
- Fichant M.* Notes. Monadologie // *Leibniz G. W. Discours de métaphysique suivi de Monadologie et autres textes* // Édition établie, présentée et annotée par Michel Fichant. – Paris: Gallimard, 2004. – P. 468–507.
- Leibnitz G.W.* La monadologie; publié d'après les manuscrits et accompagnée d'éclaircissements par Émile Boutroux; suivie d'une note sur les principes de la mécanique dans Descartes et dans Leibnitz par Henri Poincaré. – Paris: Delagrave, 1881. – IV, 232 p.
- Leibniz G. W.* Discours de métaphysique suivi de Monadologie et autres textes / éd. établie, présentée et annotée par Michel Fichant. – Paris: Gallimard, 2004.
- Leibniz G.W.* Essais de theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal // *Leibniz G.W. Die Philosophischen Schriften, Bd. VI* / hrsg. v. Carl Immanuel Gerhardt. – Berlin: Weidmann, 1885. – S. 21–462. (Nachdruck: Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag. – 1978a)
- Leibniz G.W.* La Monadologie // *G. G. Leibnizii opera philosophica, quae exstant Latina Gallica Germanica omnia* / ed. J.E. Erdmann. – Berolini: sumtibus G. Eichleri, 1839. – P. 705–712.

- Leibniz G.W.* Lehrsätze über die Monadologie imgleichen von Gott und seiner Existenz... / hrsg. v. Heinrich Kohler. – Franckfurt, Leipzig: J. Meyer, 1720. – S. 1–42.
- Leibniz G.W.* Lettre à Sophie-Sharlotte // *Leibniz G.W.* Die Philosophischen Schriften, Bd. VI..., 1885. – S. 514–519. (Nachdruck..., 1978b).
- Leibniz G.W.* Lettre au Remond; Vienne, 26 d'Aoust 1714 // *Leibniz G.W.* Die Philosophischen Schriften, Bd. III..., 1887. – S. 624–625 (Nachdruck..., 1978c)
- Leibniz G.W.* Ohne Ueberschrift, enthaltend die sogenannte Monadologie // *Leibniz G.W.* Die philosophischen Schriften, Bd. VI..., 1885. – S. 607–623. (Nachdruck..., 1978d)
- Leibniz G.W.* [et] Principes de la philosophie, ou Monadologie / Publiés intégralement d'après les manuscrits de Hannover, Vienne et Paris et présentés d'après des «Lettres inédites» – Paris: PUF, 1954. – 146 p.
- Leibniz G.W.* Réponse aux reflexions contenues dans la seconde édition du dictionnaire critique de M. Bayle, article Rorarius le système de l'harmonie préétablie // *Leibniz G.W.* Die Philosophischen Schriften, Bd. IV..., 1880. – S. 554–571. (Nachdruck..., 1978e)
- Leibniz G.W.* Système nouveau de la Nature et de la communication des substances, aussi bien que de l'union qu'il y a entre l'âme et le corps // *Leibniz G.W.* Die Philosophischen Schriften, Bd. IV..., 1880. – S. 477–487. (Nachdruck..., 1978f)
- Ludovici C.G.* Ausführlicher Entwurff einer vollständigen Historie der Leibnitzischen Philosophie : zum Gebrauch seiner Zuhörer, Bd. 1. – Leipzig : Lowe, 1737. – 656 S.
- Pasini E.* La Monadologie: histoire de naissance // La Monadologie de Leibniz. Genèse et contexte. – Paris: Mimesis, 2005. – P. 85–122.
- Principia philosophiae autore G.G. Leibnitio / transl. M.G. Hansch // Acta Eruditorum. – feb. 1721. – Supplementum. – T. VII. – sect. XI. – P. 500–514.
- Savile A.* Leibniz and the Monadology. – London: Routledge, 2000. – 239 p.

Переклад та примітки одержані редакцією 02.09.2012